

Lilia Citko

Białystok

Litwa etniczna i jej władcy na kartach „Kroniki Bychowca”

Pierwotny zasięg Litwy etnicznej¹ wyznaczają motywowane apelatywami bałtyckimi nazwy rzek i jezior, sięgające na wschodzie aż po Berezynę². Znacznie węższy zakres mają nazwy miejscowe tworzone za pomocą formantów bałtyckich. Najbardziej rozpowszechnione są toponimy na *-iški*, które stanowią zwarty obszar sięgający po linię Brasław–Narocz–Wołożyn, dalej biegnącą wzdłuż Niemna³. Uważa się, że jest to południowa granica języka i etnosu litewskiego z XIII–XIV wieku. Później obszar ten znacznie się zmniejszył, pozostały tu jednak językowe wyspy litewskie w okolicach Zdzięcioła, Łazdun, Dziewieniszek, Gierwiat i Opsy⁴.

„Kronika Bychowca”⁵ – jeden z ważniejszych zabytków w historiografii Wielkiego Księstwa Litewskiego – poświęcona jest dziejom państwa litewskiego od czasów legendarnych do roku 1506⁶. W centrum uwagi latopisu znajdują się wydarzenia o charakterze politycznym: prowadzone wojny,

¹ Określenia *Litwa etniczna* używam w opozycji do pojęcia *Litwa historyczna* = Wielkie Księstwo Litewskie.

² М. В. Бірыла, А. Ванагас, *Літоўскія элементы ў беларускай аномастыцы*, Мінск 1968.

³ J. Safarewicz, *Litewskie nazwy miejscowe na -iški*, „Onomastica”, II, 1956, s. 15–63.

⁴ Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius 1966.

⁵ T. Narbutt, *Pomniki do dziejów litewskich: Kronika litewska* (Bychowca), Wilno 1846.

⁶ Więcej na temat historii zabytku, jak też jego języka por. L. Citko, *„Kronika Bychowca” na tle historii i geografii języka białoruskiego*, Białystok 2006.

walka o władzę, zmiany na tronie wielkksiążęcym. Obraz Litwinów zajmuje centralne miejsce wśród kilku etnosów obecnych na kartach zabytku. Przy rekonstrukcji tego obrazu istotną rolę odgrywają dwa jego aspekty: 1) semantyka licznie poświadczonych w tekście starolitewskich imion książęcych, 2) środki językowe służące kreowaniu przez kronikarza wizerunku władców Litwy.

I. Utrwalone w latopisie imiona władców Litwy przedchrześcijańskiej reprezentują w przeważającej mierze archaiczny, wspólny wielu językom indoeuropejskim typ imion dwuczłonowych. Złożone z różnych elementów leksykalnych pozostających ze sobą w określonych związkach syntaktycznych i semantycznych stanowią wyraz wiary ich nosicieli w magiczną moc słowa, chroniącego przed nieprzyjaznym działaniem sił nadprzyrodzonych, będącego pomyślną wróżbą, życzeniem, pozytywną cechą. Treść poszczególnych składników takich imion bywa objaśniana z powodzeniem, jednak ustalenie znaczenia całego imienia jest zdecydowanie trudniejsze i – ze względu na zatarcie z upływem czasu jego przejrzystości semantycznej – ma zwykle charakter hipotetyczny. Badacze⁷ często zatem ograniczają analizę semantyczną takich form do określenia znaczenia leksemów motywujących poszczególne ich człony. Tworzą one pewne pola semantyczne, charakteryzując kulturę duchową, życie społeczne, system wartości ludzi kreujących te imiona. Próbowano zrekonstruować świat i języka wartości zawartego w imionach indoeuropejskich poświęcono w ostatnich latach szereg opracowań⁸. Stało się to możliwe dzięki zaproponowanym przez filozofów, psychologów, językoznawców typologiom wartości, które stworzyły podstawy do rozwoju semantyki aksjologicznej⁹.

Elementy systemu wartości, którym rządzili się Litwini w okresie kształtowania podstaw państwowości, można prześledzić, analizując zachowane w zabytku imiona ich władców. Składniki leksykalne tych imion nawiązują do wartości szczególnie przez nich cenionych:

1) wspólnoty plemiennej, jej organizacji w warunkach zagrożenia i wojny, por. *tautà* ‘naród’, *výti* ‘gonić, prześladować’

⁷ Por. T. Milewski, *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Wrocław 1969; M. Malec, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków 2001; Ю. Юркенас, *Основы балтийской и славянской антропонимии*, Вильнюс 2003.

⁸ Por. m.in.: M. Malec, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze...*, Z. Kaleta, *Wartości i antywartości w staropolskich odapelatywnych nazwach osób*, [w:] *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa 2003, s. 21–48.

⁹ Por. na gruncie polskim pracę J. Puzyniny, *Język wartości*, Warszawa 1992.

Witolt, Witowt, Witold – litewskie imię dwuczłonowe *Výtautas* (LVKŽ 381), najwcześniej poświadczone w źródłach ruskich XIV w. w formach *Бутовѣтъ, Бутоуѣтъ, Бутоуѣтъ* oraz niemieckich XV w.: *Wiethawd, Vietholdt* (Būga 255). Pierwszy człon *vy-* pozostaje w związku semantycznym z czasownikiem *výti* ‘pędzić, gonić’ (SEJL 764), drugi *-taut-* z rzeczownikiem *tautà* ‘naród, lud, lud pogański’ (SEJL 663). Znaczenie całości można natomiast zinterpretować, zdaniem J. Safarewicza¹⁰, poprzez nawiązania do analogicznych imion greckich jako ‘wiodący lud, władający ludem’;

2) cech wojownika, np. *gaĩl-as* ‘silny, potężny, mocny’, *galià* ‘siła, moc’

Jagoyło, Jagayło, Jagieyło / Jagiejło, Jagieto – litewskie imię dwuczłonowe *Jogáila* (LVKŽ 205). Człon *jo-* nawiązuje do semantyki czasownika *jó-ti* ‘jechać konno’ (SEJL 235), *-gaĩl-* do przymiotnika *gaĩl-as* ‘silny, potężny, mocny; okrutny, srogi’ (SEJL 151);

Szwidrygayło, Szwidryhayło, Swydrygayło, Swidryhayło – litewskie imię dwuczłonowe *Švitrigáila* (LVKŽ 340). Pierwszy człon *švitri-* posiada związek etymologiczny z litewskim przymiotnikiem *švitr-ùs* ‘szybki, bystry, zręczny, zwinny’, drugi *-gaĩl-* z przymiotnikiem *gaĩl-as* ‘silny, potężny, mocny’. W stosunku do najwcześniejszych ruskich poświadczeń tego imienia *Швѣтригаило, Швѣтригаило* (Būga 259) z bezdźwięcznym *t* zapisy w „Kronice” odzwierciedlają proces udźwięcznienia tej głoski w sąsiedztwie sonantycznego *r*;

3) sławy i społecznego uznania, np. *gĩrti* ‘chwalić’

Olgierd, Ōlgird – litewskie imię dwuczłonowe *Algirdas* (LVKŽ 69). Pierwszy człon *al-* wiąże się z zaimkiem litewskim *aliái* ‘każdy’, *aliái vieno* ‘co do jednego, bez wyjątku’ (SEJL 10), drugi *-gird-* pozostaje w związku semantycznym z czasownikiem *gĩrti* ‘chwalić, zachwalać’ (SEJL 183). Jednakże wartość znaczeniowa całego imienia nie jest do końca jasna, przypuszczalnie można szukać nawiązań do imion indoeuropejskich z członem ‘sława’ (Safarewicz 116);

4) treści poznawczych, myślenia, por. *minėti* ‘wspominać’, *mintis* ‘myśl’

Gidymin – litewskie imię dwuczłonowe *Gediminas* (LVKŽ 167). Człon *ged-* motywowany jest przypuszczalnie przez czasownik *gedáuti* ‘tęsknić’, *-min-* przez *minėti* ‘wspominać; obchodzić, świętować’, *minti* ‘pamiętać, mieć w pamięci’ (SEJL 403);

¹⁰ J. Safarewicz, *Polskie imiona osobowe pochodzenia litewskiego*, „Język Polski”, 1950, XXX, s. 114.

Mindowh, Mindoh, Mindog – litewskie imię dwuczłonowe *Mindaugas* (LVKŽ 275). Pierwszy człon *min-* motywowany jest czasownikiem *minėti* ‘obchodzić, świętować’, *miñti* ‘pamiętać, mieć w pamięci’, drugi *-daug-* łączy się przypuszczalnie z przysłówkiem *daũg* ‘dużo, wiele’ lub czasownikiem *daugėti* ‘przybywać’ (SEJL 94). Najwcześniejsze poświadczenia źródłowe tego imienia pochodzą z Latopisu Ipatiewskiego: *Миньдовъгъ, Миндовъгъ* (Būga 233);

5) uczuć i stanów emocjonalnych, jak cierpienie, tęsknota, nadzieja, np. *kęsti* ‘cierpieć’, *gedąuti* ‘tęsknić’, *viltis* ‘mieć nadzieję’

Kestutey, Kestutij, Keystutey, Keystutej, Keystuty – litewskie imię jednoczłonowe *Kęstutis* z deminutywnym formantem *-ut*. Podstawowy człon *kęst-* można łączyć z czasownikiem *kęsti* ‘cierpieć, znosić’ (SEJL 278). Pod względem formalnym i znaczeniowym imię reprezentuje typ analogiczny do staropolskiej formacji skróconej *Cirzpięta* (← im. *Cirzpisław* pochodzącego od tematu czasownikowego *cirzpi-* ‘cierpieć’, Safarewicz 117);

Woyszetk, Wojszetk, Wojsietk, Woyszvilk – zeslawizowana forma *Woy-szvilk* pochodzi według Bugi (s. 235) od litewskiego imienia dwuczłonowego *Vaišvilkas* (LVKŽ 360), natomiast forma *Woy(j)szetk* stanowi transpozycję imienia *Vaišalgas*. Wspólny obu imionom człon *vaiš-* może posiadać związek etymologiczny z litewskim rzeczownikiem *vaišės* ‘poczęstunek’, natomiast *-vil-* w imieniu *Woyszvilk* z *viltis* ‘nadzieja’, *viltis* ‘mieć nadzieję, spodziewać się; ufać, oczekiwać’ (SEJL 755). Deminutywny element *-k-* odzwierciedla prawdopodobnie wpływ słowiański na kształtowanie się tego imienia, czego dowodzić mogą poświadczone w kronikach ruskich formy z sufiksem *-ak*, por. *Бовувѣлак* (Būga 235). Drugi człon imienia *Woyszetk, Wojsietk* (w Latopisie Ipatiewskim z wygłosowym *g*: *Бовуеагъ*) jest zaadaptowaną fonetycznie postacią bałtyckiego członu *-alga-* wyodrębniającego się, zdaniem Bugi (s. 237), w pruskich imionach złożonych *Wiss-alge, Kanth-alge*.

6) Na antywartość wskazuje jednoczłonowe imię *Trojden*, którego semantyka nawiązuje do takich cech charakterologicznych, jak nieopanowanie, gwałtowność

Troyden, Trojden – litewskie imię jednoczłonowe *Traidēnis*, najwcześniej poświadczone w latopisach ruskich w formach *Трпуденуу, Трпудену, Трпудень* (Būga 239). Podstawa imienia *traid-* może się łączyć z czasownikiem *traid-alióti*¹¹ ‘szaleć, dopuszczać się gwałtów, wpadać w furję; paplać,

¹¹ Od innego czasownika litewskiego *triēsti* ‘mieć rowolnienie’ (1.sg. *triedžiu*, iterativum *tráidžioti*) wyprowadza pierwiastek *traid-* L. Bednarczuk, *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 1999, s. 152.

pleść’ (LVKŽ 350), natomiast sufiks *-enis*, mało produktywny w słowotwórstwie apelatywów, wykazuje znaczącą aktywność w onomastyce, głównie w zakresie derywacji nazwisk od podstaw przezwiskowych¹².

Omówione wyżej imiona książąt litewskich to w zasadniczej części formy dwuczłonowe, zaledwie dwa antroponimy reprezentują typ imion jednatomatowych. W wartości znaczeniowej tworzących imiona leksemów znalazły odzwierciedlenie elementy kultury duchowej dawnych Litwinów, związane z życiem wspólnoty plemiennej, przymiotami wojownika, treściami poznawczymi, uczuciami i stanami emocjonalnymi.

II. Przedmiotem tej części artykułu jest próba zrekonstruowania językowego obrazu władców litewskich i sposobów kreowania go przez autora-narratora za pomocą środków wartościujących systemowo i tekstowo. Opisu ważnych w historii państwa wydarzeń z udziałem Litwinów dokonuje kronikarz raz zdawkowo i beznamiętnie, innym zaś razem świadomie rezygnuje z obiektywizmu, utożsamiając się ze „swoimi” i dokonując wyraźnej ewaluacji.

Analizowane niżej określenia wartościujące uporządkowane zostały zgodnie z typologią zaproponowaną w pracy J. Puzyniny¹³. W swojej klasyfikacji badaczka zastosowała podział na wartości pozytywne i negatywne, a w obrębie każdej z grup wyróżniła wartości ostateczne (absolutne – jako końcowy cel dążeń człowieka) oraz instrumentalne (służebne – cechy, postawy, zachowania człowieka, służące osiągnięciu wartości ostatecznych). Z siedmiu wyodrębnionych przez Puzyninę kategorii wartości w tekście latopisu reprezentowane są cztery: wartości transcendentne (religijne), poznawcze, moralne, hedonistyczne¹⁴. Poszczególne kategorie organizowane są, jak stwierdza autorka¹⁵, przez pola pojęciowo-wyrazowe, tj. określone pojęcia i odpowiadające im wyrażenia nazywające nosicieli wartości, czynności prowadzące do ich realizowania, narzędzia tych czynności czy też cechy warunkujące osiąganie wartości. Układają się one w pary antonimiczne: nazwom wartościującym pozytywnie odpowiadają w ramach tej samej kategorii nazwy wartościujące negatywnie.

¹² J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, t. II: *Nauka o budowie wyrazów*, Warszawa 1965, s. 179.

¹³ J. Puzynina, *Język wartości*, s. 40.

¹⁴ Analizy podstawowych pojęć i słownictwa charakterystycznego dla poszczególnych kategorii autorka dokonuje w IX rozdziale pracy, s. 149–182.

¹⁵ J. Puzynina, *Język wartości*, s. 150.

W podjętej niżej próbie wpisania w klasyfikację Puzyriny określeń wartościujących użytych przez autora „Kroniki Bychowca”, zachowany zostaje ustalony przez autorkę układ hierarchiczny poszczególnych kategorii wartości.

W zakresie **wartości religijnych** eksponowane są przez kronikarza następujące elementy:

– przywiązanie do wiary przedchrześcijańskiej: [Biruta] bohom swoim, podłuh *obyčaiu pohańskoho*, poszłubiła czystość chowaty, y sama była chwalena od ludey za bohiniu (17); był tot Lezdeyko, u kniazia Gidymina *worožbitom*, y *najwyższym popom pohańskim* (17); a panowie Litowskiye, wsi byli, u swoich *wierach pohańskich* (20); kreszczenie ieho [Mendoga] *lstywo byst, zawsze ofiry czynił bohom swoim w tayne* (8);

– pobożność: Woyszełk [...] był *welmi nabożon*¹⁶, y meszkał nemało w monastyry (10) (*nabożnyj* ‘wierzący w Boga, pobożny’ HSBM 18/290);

– tolerancyjny stosunek do chrześcijaństwa: Rymont nauczyłsia jazyku Ruskomu, y *spodobatasia* iemu *wira Chrystyiańskaja* (13); Witolt wsiu *Žomoyt’* kazał *chrystyty* z wery Pohańskoie u *weru chrystyiańskuiu*, [...], y dla toho nazwan iest Witolt *wtory apostol Bożyi* (41); [...] poymet Ginwił doczku u welikoho kniazia Twerskoho [...] imenem Maryiu, dla ktoroieź *ochrystylsia w ruskuiu wiru* (5); Olgird *ochrystylsia w Ruskuiu wiru* (20); Gasztold kolisia *ochrystyl w Ladckuiu wiru*, y dali imia iemu Petr (20); Witolt [...] kolisia *ochrestyl w Ladckuiu wiru* tohdy imia iemu dano Alexander (22).

Kwestia wierzeń religijnych Litwinów jest zatem ważnym elementem systemu ich wartościowania. Opisując porażkę księcia łuckiego Mściława w bitwie ze Skirmuntem, autor użył nacechowanego określenia *bezbożna Litwa*, por. „wozhlasi Ruś welikim płaczem iż tak wsi sut pobity ot *bezbożnoie* Litwy”. Litwa przedchrześcijańska z jej wierzeniami i bóstwami obecna jest na kartach latopisu głównie dzięki postaci Mendoga oraz poślubionej przez księcia Kiejstuta kapłanki Biruty, matki Witolda. Jednoznacznie negatywną konotacją odznacza się fragment opowiadający o uprawianych po kryjomu (mimo wcześniej przyjętego chrztu) praktykach księcia Mendoga ku czci pogańskich bóstw: „kreszczenie ieho *lstywo byst, zawsze ofiry czynił bohom swoim w tayne*, perszym nonadajawitela, weli dywery, k zaieczyiemu bohu y medynu”.

¹⁶ Przy określaniu znaczenia leksemów wartościujących kompetencja językowa dzisiejszego odbiorcy może okazać się zawodna, w związku z czym pomocne są informacje o znaczeniu wyrazów zawarte w słownikach języka staroruskiego i starobiałoruskiego (HSBM, Srezn., SRJ, Dal).

Mimo silnego przywiązania do tradycji i wierzeń pogańskich Litwini tolerancyjnie odnosili się do chrześcijaństwa: „spodobalasja [...] wira Chrystyiańskaja”. O licznych chrztach książąt litewskich w obrządku wschodnim (*ruskaja wira*) oraz łacińskim (*ladckaja, rymskaja wira*) „Kronika” informuje bardzo często. Duże zasługi w procesie chrystianizacji całego kraju autor zabytku przypisuje wielkiemu księciu Witoldowi. Kreowaniu jego wizerunku jako wzorowego chrześcijanina służy w głównej mierze porównanie go do apostoła: „nazwan iest Witolt wtory apostoł Boży”.

Na **wartości poznawcze** wskazują takie cechy, jak:

- mądrość: widiaczy muža *mudroho*, a hodnoho Witeni (13) (*mudryj* ‘człowiek obdarzony, mądrością; wykształcony’ HSBM 18 204); y muży Pskowiczyi widiaczy ieho (Narymonta) muža [...] *rozumna*, wziali ieho sobie hospodarem (12); Biruta była [...] *rozumna* (17); (*rozumnyj* ‘człowiek obdarzony rozumem; rozsądny’ Srezn. III/1 56);

- wiedza, kompetencje: k tomu *hodny* był Witeni (13); Witenes był [...] wsiakim sprawam hospodarskim, *hodnym* sprawcoiu był (14) (*hodnyj* ‘człowiek kompetentny, zdolny, nadający się do czego’ SRJ 4 57);

- zdolności przywódcze: weliki kniaź Litowski Mindowh *samoderżec* byw wsey zemli Litowskoy (8) (*samodierżec* ‘władca, przywódca’ Srezn. III/1 249); Korjatowiczy na Podolskoy zemli ludy *silnyi* (19); Olgierd z welikoju siłoiu [...] przyszoł na neho (Dmitryja Iwanowicza Moskiewskiego) tak mocne a *silne* (21) (*silnyj* ‘mający władzę, wpływy; człowiek o silnej osobowości’ Srezn. III/1 352); był tot Woydyło, welikoie *mo-cy*, u welikoju kniazia Jagoyła (23) (*moc* ‘władza, wpływowość’ HSBM 18 188).

W grupie wartości poznawczych obraz Litwina nacechowany jest dodatnio. Autor eksponuje takie walory umysłu, jak: *mądrość, wiedza, kompetencje, zdolności przywódcze*.

Najbardziej rozbudowany jest system **wartości moralnych** reprezentowany zarówno przez cechy pozytywne, jak i negatywne.

Cechy pozytywne:

- dobroć: położen byst’ *dobryj* a *czudny* kniaź Skirgayło, podle hrobu Swiatoho Fteodosia Peczerskoho (34) (*dobryj* ‘dobry, dobrze czyniący, zacny’ SRJ 4 270; *czudnyj* ‘niezwykły, wyjątkowy, wspaniały’ Dal IV 612);

- prawość: muży Pskowiczyi widiaczy ieho (Narymonta) muža *czest-na* [...] wziali ieho sobie hospodarem (12) (*czestnyj* ‘szlachetny, prawy’ Dal IV 600); Troyden [...] baczeczy *cnotu* [...] ieho (Witenesa), wczynił ieho w sebe y marszałkom (14);

- sprawiedliwość: Gidymin [...] był kniaź *sprawedliwy* (17) (*sprawedliwy*);

– łaskawość: panuiuczy Speru mnoho let, y był *welmi łaskaw* poddanym swoim (2); (*łaskawyyj* ‘łaskawy, kochający, opiekuńczy’ Srezn. II/1 10);

– męstwo, waleczność: panowe Litowskij iest *welmi walecznyi* (43); *mużnoie* y *chrabroie* prychożenie woyska Litowsko (69) (*mużnyj* ‘mężny, odważny’ HSBM 18 215; *chrabryj* ‘ts’; Litwa stoiat *krepek* [...] ko boju (77) (*krepek* ‘mężnie, dzielnie’ Srezn. I/2 1352); Litważe [...] poczali *twerdo* bytysia (69) (*twerdyj* ‘nieugięty’); Troyden [...] baczeczy [...] *dorodnoie* zachowanie ieho (Witenesa), wczynił ieho w sebe y marszałkom (14) (*dorodnyj* ‘dzielny, waleczny, ofiarny; szlachetny’ SRJ 4 325); *poraził* kniaź Skirmunt kniazia Łuckoho y Pińskoho, *nałowu* (6); kniaź Gidymin [...] Nemcow wsich *na łowu* *poraził* (14) (*poraziti na łowu* ‘rozbić, zniszczyć całkowicie (o wojsku przeciwnika)’ HSBM 26 425);

– miłość do ojczyzny: Kniaź Weliki Kiernus y Gimbut chotiaczy *otczyzny* swoj *rozmnożyty*, y sobrawszy siły swoj Litowskij y Żomoydzkie y poydut na Ruś (3); Troyden [...] welikii walki czynił, z lachy, z rusiu, y z mazowszany (11), jednak dla dobra kraju: *pymet doczku* wo kniaziaty Mazowekoho (12); kniaź weliki Witolt *rozszyrywszy państwo*, od mora y do mora, y mnoho let był (39);

– szacunek, uznanie: Witenes był w neho (Troydena) *miłostnikom* (*miłostnik* ‘powiernik, człowiek godny zaufania; ulubieniec’ SRJ 9 154, HSBM 18 47); Kijowlanie [...] stretyli welikoho kniazia Gidymina, *czestno* y *wdaryli* iemu *czołom*, y *poddalisia* służyty iemu, i *prisiahu* swoiu welikomu kniazia na tom *dali* (16); *rada* iemu (Witoldowi) była wsia zemla Litowskaia, y Ruskaia (33);

– troskliwość: Olgierd Gidyminowicz Litowskij y Ruskij sprawujuczy *radne* gospodarstwo swoje (20) (*radne* ‘troskliwie’, *raditi* / *roditi* ‘troszczyć się’ Srezn. III/1 12, 133);

– wrażliwość: Kniaź welikiże Alexandro Litowski [...] *zasmutyłsia welmi* (69); Kniaź welikiże Alexandro Litowski [...] *peczaliu* welikoju *oderżym* był na mnohije dni (69);

– gościnność: kniaź weliki Witolt, *dostatok dawał* im weliki (42); było tam wczyneno *welikoie weselie* (kniazia Aleksandra i księżniczki moskiewskiej Heleny), iako na welikich hospodarey należył, y to było na *neskolko nedel* (64).

Cechy negatywne:

– okrucieństwo: *okajannik* kniaź welikij Zygmunt nenasytyłsia złoŝty swoiey (48); (*okajannyj* ‘przekłęty, potępiony’ HSBM 22 130); Troyden [...] sztoż wyszey opisuiet w ruskoy kronice, iż horszy był tym zemlam, y *okrutnijszy* na nich, *niżli Ontyoch Syrski* y *Irod Jerusalimski*, y *Neron Rymski* sztoż tak *okrutny* y waleczny (11); Zygmunt Kiejstutowicz [...] był tomu

rożaiu szlacheckomu welmi *okrutny*, [...], *prygrownany* iest *ko Antyochu Syrskomu y Irodu Jerusalimskomu*, y k predku swojemu velikomu kniaziu Litowskomu *Troydenu* (48) (*okrutnyj* ‘bezlitosny, niehumaniczny’ HSBM 22 172); Woyszelkże [...] naczał *proliwaty krowi* (9); Książ Wielki Kiernus y Gimbut [...] Rusi mnoho *szkody poczynili*, y zemlu ich *skazili*, y ludej mnożestwo w *połoń poweli* (3);

– fałszywość: Mindowkże posłał k Pape, priyat kreszczenije, y kreszczenie ieho *lstiwo* byst (8) (*lstiwyj* ‘zdradliwy, podstępny, fałszywy’ HSBM 17 154);

– zdrada ojczyzny: książ wielki Szwidrygayło, sobrał siłu mnohuiu Ruskuuiu, y poyde na Litwu, y *powoiewał y pożoh*, y *poplenił* zemli Litowskoie mnoho (46);

– porwczność: Dowmont [...] żonu ieho [...] za sebe *gwałtom wziął* (12).

Zajmująca ważne miejsce w systemie aksjologicznym wartość – *dobro ojczyzny* – reprezentowana jest w latopisie zarówno przez cechy pozytywne: odpowiedzialność za ojczyznę, troska o jej losy, zdobywanie nowych terytoriów, jak i ich antytezę: zdrada, układ z wrogiem (Świdrygiełły z Moskwą, Witolda z Zakonem) w celu zdobycia władzy w państwie. Z wzorcem Litwina-patrioty wiążą się takie wartości, jak: *odwaga*, *męstwo*, *waleczność*. Przymioty te były szczególnie pożądane w sytuacji ustawicznego zagrożenia zewnętrznego państwa, głównie ze strony Krzyżaków, następnie Moskwy i Tatarów, gwarantowały bowiem skuteczność obrony jego granic.

W ocenie podmiotu wartościującego ważne były również walory moralne ludzi odpowiedzialnych za losy kraju i jego poddanych. Dużą wagę przywiązuje autor do takich wartości, jak *dobroć*, *prawość*, *sprawiedliwość*, *wrażliwość* i *laskawość* dla poddanych. Dzięki tym cechom rządzący mogli liczyć na *szacunek* i *uznanie*.

Obok dominujących w charakterystyce Litwinów wartości pozytywnych pojawiają się również elementy o charakterze antywartości. Dotyczą one w głównej mierze cech negatywnych moralnie, jak *okrucieństwo*, *nieufność*, *fałszywość*, *porwczność*. Szczególnie pierwsza z wymienionych cech uzyskała w tekście bogatą egzemplifikację, wyrażoną definicyjnie (za pomocą nacechowanych ewaluacyjnie leksemów: *okajannik*, *okajannyj*, *okrutnyj*) bądź konotacyjnie. Kreowanie wizerunku Trojdena oraz Zygmunta Kiejstutowicza odbywa się poprzez konotacje propriów. W celu zmaksymalizowania ujemnego wartościowania obydwu książąt autor stosuje porównanie do historycznych postaci uosabiających zło, okrucieństwo, tyranie: Heroda, Antiocha Syryjczyka oraz Nerona. Ostatni dodatkowo konotuje cechy bezwzględного prześladowcy chrześcijan. Zestawienie z nim postaci Trojdena – to wzmoc-

nienie negatywnego obrazu poganina walczącego z chrześcijańskimi krajami: „z lachy, z rusiu y z mazowszany”. Sam Trojden staje się symbolem okrucieństwa, wykorzystywanym przez autora do tworzenia negatywnego wizerunku innego władcy litewskiego – Zygmunta Kiejstutowicza, planującego, w przekonania autora „wsiu szlachtu *wystynaty* y *wykorenity*, a chłopski rożay podnesty”. Należy zauważyć, że wyrażone w zabytku wartościujące sądy i opinie pochodzą od autora jako podmiotu oceniającego. Jedynie przy charakterystyce Trojdena autor wskazuje na inne źródło, mówiąc: „sztoż wyszey opisuiet w ruskoy kronice” (w opinii J. Ochmańskiego¹⁷, chodzi o Latopis halicko-wołyński, który tendencyjnie i w negatywnym świetle przedstawia postać księcia litewskiego).

W grupie **wartości hedonistycznych** obraz władcy litewskiego tworzą elementy wskazujące na:

– bogactwo, dostatek: Witolte, baczym po tobe, iż ty kniaże *bohatoie* y *welikoie* (42); wychożywało na nich obrokow na koždy den *medu syczenoho* sem sot boczok, okrom *muszkatel*, y *win* y *malmazey*, y innych *pitey rozmaitych*; a *jałowic* sem sot, *baranow weprow* sem sot, *żubrey* po szes-tdesiat, *łosey* po stu, krome innych *rozmaitych zweryn* i innych *mnovich mias* (42);

– rozrywki: kniaź weliki Witolt, prosił króla Jagoyła do sebe w łowy na żubry do Bełoweż *na potechu* (41); kniaź Kazimir *welmi lublasze łowy* (55); król Kazimir *welmi łowy lubił* (62).

Litwini jako ludzie ceniący uroki życia codziennego, lubili dostatek, rozrywkę, polowania, biesiady. Odznaczali się niezwykłą gościnnością, co podkreślają również badacze historii litewskiej kultury etnicznej¹⁸.

Analiza materiału źródłowego dowodzi, że ocenie autora podlegały w głównej mierze wartości moralne, poznawcze i religijne Litwinów, mniej uwagi poświęca się wartościom określanym jako witalne (m.in. cechy fizyczne) i hedonistyczne (dążenie do szczęścia w jego różnych postaciach, np. rozrywki, obfite jedzenie, trunki). Zsumowane obszernie charakterystyki przedstawicieli etnosu litewskiego składają się na pewien uogólniony obraz Litwina jako człowieka o przewadze cech pozytywnych: poznawczych, moralnych, hedonistycznych. Ambiwalencja odautorskiego wartościowania najsilniej zaznacza się w grupie wartości religijnych, znajdując swój wyraz w antynomicznym przeciwstawieniu chrześcijaństwu bezbożnego świata

¹⁷ *Nad Kroniką Bychowca*, [w:] Studia Źródłoznawcze, XII, Warszawa-Poznań 1967, s. 157.

¹⁸ I. Čepienė, *Historia litewskiej kultury etnicznej*, Kaunas 2000. s. 54.

pogańskiego. Również tak ważny składnik obrazowania Litwinów jak wartości moralne nosi antytetyczny charakter: obok cech pozytywnych zawiera elementy jednoznacznie dyskredytujące niektórych przedstawicieli elity państwowej.

Wykaz skrótów

- Būga – K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. I, Vilnius 1958.
Dal – Б. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I–IV, Москва 1955.
HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, рэд. А. І. Жураўскі, т. I–, Мінск 1982.
LVKŽ – K. Kuzavinis, B. Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius 1994.
Safarewicz – J. Safarewicz, *Polskie imiona osobowe pochodzenia litewskiego*, „Język Polski”, XXX, 1950, s. 113–119.
SEJL – W. Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.
Srezn. – И. И. Срезневский, *Словарь древнерусского языка*, Москва 1989.
SRJ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. Ф. П. Филин, т. I–, Москва 1975.

ETHNIC LITHUANIA AND ITS RULERS AS DOCUMENTED IN “KRONIKA BYCHOWCA”

S U M M A R Y

The article focuses on the linguistic reflection of ethnic Lithuania (its rulers) as documented in the Old Belarusian chronicle “Kronika Bychowca”. The author concentrates on two aspects of this issue: 1) semantics of Old Lithuanian names of princes, which are well evidenced in the text, 2) evaluative forms used by the chronicler to describe Lithuanian rulers. The forms are analyzed in accordance with the typology proposed by J. Puzynina (transcendental, cognitive, moral, hedonistic values).